

Környezetgazdaságtan?

A közgazdász emberszemlélete

Gondol-e a siető utas az energiatakarékosságra, amikor a közszállítási rendszer kiszolgáltatottjának érzi magát? Gondol-e a bosszankodó utas a munkakultúra hiányából vagy a munkaerő képzetlenségéből vagy éppen a személyközi konfliktusokból adódó „közegellenállásokra”? Belelát-e a rendszer működésébe, vagy szükségszerű, hogy az ellentmondásokat többnyire csak a közérzet szintjén élje át?

S látható-e a fogyasztási közérzet szintjéről az ember szerepe a gazdasági rendszerben? Nap mint nap halljuk, hogy a gazdaság van az emberért. De ellenvéleményeket is hallunk. Mi az igazság?

A köznapi tudat nem tudja megoldani ezt a szemléleti dilemmát. Hát a közgazdaságtudomány? Egyelőre úgy tűnik, a közgazdász sincs könnyebb helyzetben. Hiába ismeri a részokokat, hiába „szereli szét” a rendszert, egymagában, hagyományos elméleti alapjairól nem tudja megérteni: az említett „közegellenállások” hogyan alkotnak szerves egészt. Ember a rendszerben — ez olyan kérdés, amelyet a közgazdász csak a szaktudományi kereteket áttörve tud megoldani.

A rendszerszemlélet térhódítása a közgazdaságtudományban önmagában nem bizonyult csodaszernek. C. West Churchman, a rendszerszemlélet szakértője maga is arra a következtetésre jutott, hogy a rendszerszemlélet voltaképpen nem más, mint a társadalomra vonatkozó különböző nézetek közötti vita (C. West Churchman: *Rendszerszemlélet*. Budapest, 1974). Tehát a rendszerszemlélet hívei is megoszlanak. Egy részük a „rendszer”-ből vezeti le az egyén magatartását, más részük szerint pontosan fordítva: az egyéni magatartásból tevődik össze a „rendszer”. Kinek van igazsa?

A gazdasági rendszerelmélet megjelenése kétségtől fordulatot jelent a modern közgazdaságtanban. A közgazdaságtudomány számos képviselője mégis arra figyelmeztet, hogy a gazdasági folyamatok tanulmányozása és a gyakorlati alkalmazhatóság igénye az eddigénél sokkal tágabb körű interdiszciplináris szemléletet tesz szükségessé. Leontief még csak az elméleti konstrukciók előfeltévéseinek ellenőrizhetetlenségére utalt. Gunnar Myrdal már valóságos válsághelyzetről beszél, amelyet áthidalni csak úgy lehet, ha a kimondottan gazdasági tényezők mellett olyan társadalmi tényezőket is figyelembe veszünk, mint a társadalmi rétegződés vagy az intézmények politikai befolyása az egyéni magatartásra.

Kornai János nagy visszhangot kiváltott könyvében, az *Anti-equilibrium*ban, képszerűbben fogalmaz: „Rendkívül impozáns az a csúcspont, amelyre az egyensúlyelmélet felért, s lehet, hogy mai továbbfejlesztői képesek lesznek még egy magasabb kilátót is építeni a csúcspont tetejébe. Mégis úgy vélem, most le kell ereszkedni a csúcsponttól, a lapályra, s egyelőre sokkal alacsonyabb színvonalról indulni egy másik, meredekebb, de magasabb csúcs megmászására.” (*A gazdasági rendszerek elméleteiről és a kutatás feladatairól*. Budapest, 1971; román fordítása: *Anti-equilibrium*. București, 1974).

Az általános egyensúlyelmélet, amelyre Kornai János utal, a matematikai közgazdaságtan eddigi legnagyobb teljesítménye. Legmarkánsabb képviselői, K. J. Arrow és L. Debreu a gazdasági rendszerelmélet nézőpontjából írják le a gazdaságot, formalizált modell segítségével. A „lapályra való leereszkedés” tulajdonképpen azt jelenti, hogy a *general equilibrium theory*nek mindenekelőtt olyan alapvető dolgokat kell tisztáznia, mint az elmélet, a formális modell és a valóság bírálójának egymáshoz való viszonya.

Önmagában azzal, hogy formális modellt szerkesztettünk, még nem alkottunk elméletet (Ion Irimie: *Modelare și experiment. Materialismul dialectic și științele moderne*, XIV. București, 1971). A formális modell éppúgy leírhat egy irreális feltevésekből kiinduló gondolat kísérletet, mint egy valóságos feltevésekből kiinduló elméletet. A modellalkotás egymagában semmiféle biztosítékot nem nyújt arra, hogy elméletünk a valóságot tükrözi, mindössze megkönnyíti a választott feltevésekből való deduktív levezetést, az elméleti struktúra kiépítését (Ladislav Unčovský: *A rendszerelmélet problémái a gazdaságtanban, Rendszerkutatás. Válogatott tanul-*

mányok. Budapest, 1973). A modellalkotás nem könnyít a közgazdász lelkiismereti problémáin. Az általános egyensúlyelmélet híve a matematikushoz hasonlóan nyugodtan alhat, ha úgy érzi, kiinduló feltevései sem mondanak ellent egymásnak, s a levezetés, a tételek logikai-matematikai bizonyítása is kifogástalan. Nem fáj a feje azért, hogy állításai megfelelnek-e a valóságnak, a gondolatkísérletben az „igaz” kritériuma a logikai ellentmondásmentesség. A teoretikus igényű közgazdász azonban nem elégedhet meg ennyivel. Az „igaz” egyedüli kritériuma az ő számára a tapasztalat (nem a köznapi tapasztalat!), a valósággal való összevetés. Az elmélet persze lehet hipotézisszerű. Tartalmazhat olyan állításokat is, amelyek tudásunk és ellenőrző módszereink adott szintje mellett se nem bizonyíthatók, se nem cáfolhatók. Az ellenőrizhetlenség azonban mindig ideiglenes, a sejtések, pontatlan megközelítések csak későbbi finomításuk, bizonyításuk reményében kaphatnak helyet az elméletben.

A hagyományos közgazdasági gondolkodás, az első angol klasszikusoktól az általános egyensúlyelméletig, az emberi viselkedésről alkotott néhány általános feltételezésből vezeti le a gazdasági rendszer tulajdonságait. Az embert *homo oeconomicus*-nak tekintik, akinek minden lépését a gazdasági ésszerűség diktálja. Az okos egyén számba veszi a rendelkezésére álló alternatívákat, s azt választja, amit a legjobbnak ítél, vagyis maximalizálja, „optimalizálja” a nyereséget. Ugyanezt feltételezik a gazdasági szervezetről is. George Katona, a modern gazdaságpszichológia megalapítója e gondolatmenetet karikírozva jut arra a következtetésre, hogy a döntésemelétré redukált közgazdaságtudomány racionális modellje jobban hasonlít a monte-carlói kaszinó játéktermére, ahol mindenki a maximális nyereségre törekszik, mint a valóságos gazdasági rendszerre (George Katona: *A racionális viselkedés. Reklámpszichológia. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1974).

Valójában az emberek viselkedése nem egyértelműen racionális, hanem inkább bizonyos sztochasztikus szabályosságok jellemzik. Az a gyalogos, aki egy jelzőlámpás útkereszteződésnél át akar menni az utca túlsó oldalára, nem mindig viselkedik ideálisan. Időnként megkockáztatja az átkelést a piros lámpa ellenére is. Főleg, ha siet, s ráadásul nincs rendőr a sarkon. Nagyobb a kísértés az esti órákban, mint csúcsforgalomban. Óvatlanabb, akinek nincs múltbeli tapasztalata: akit nem ért még közlekedési baleset, vagy nem bírságotl még meg a rendőr. Van, aki azért megy át pirosban, mert ideges, van, aki azért, mert jókedvű. A gyalogos viselkedése tehát számtalan, részben kielemezhetetlen tényezőtől függ. Ha a matematikai közgazdaságtan szellemében mégis megpróbáljuk a gyalogos magatartását válaszfüggvényként felírni, azt mondhatjuk, hogy nemcsak a piros vagy a zöld jelzés tekinthető független változónak (bemenetnek), hanem az utcai közlekedés pillanatnyi állapotáról szerzett benyomások, a gyalogos lelki állapota, valamint memóriatartalma is. Ugyanígy nem csupán a „várás” vagy „áthaladás” a válaszfüggvény függő változója (kimenete). Megváltozhat a gyalogos lelki állapota is, felháborodhat azon, hogy soká kell várakoznia. A bemenet és kimenet közötti ok-okozati kapcsolatok tehát nem determinisztikusak, hanem sztochasztikusak. Válaszfüggvényünk valószínűségi jellegű.

Ugyanezt elmondhatjuk bármely bonyolult rendszerről, így a gazdasági rendszerről is. A gazdasági rendszer az inputokra sztochasztikus válaszfüggvénynek megfelelő outputtal válaszol, miközben esetleg belső állapotváltozást is szenved. A gazdasági rendszert sem lehet tehát „hasznosító” termelőkre és „takarékos” fogyasztókra egyszerűsíteni. A gazdasági döntések következményét éppúgy nem lehet biztosan megjósolni, mint a gyalogos piros jelzésre adott választ. A gazdasági rendszer inputjai közt éppúgy megjelennek nem gazdasági jellegű tényezők, mint nem közlekedési jellegűek az emberegység inputjai között.

Egy igényes közgazdasági elméletnek, hacsak nem idealizált, irreális világot akar élni vetíteni, az emberi cselekvés irracionálisával, a bizonytalansággal és a nem gazdasági jellegű hatalmi és érdekviszonyokkal egyaránt számolnia kell. Ezért fordul olyan rendszerelméleti modellekhez, amelyek minden eddiginél szintetikusabb és valóságűbb megismerést tesznek lehetővé.

A közgazdász felismeri, hogy a tudományos-műszaki forradalom magát a rendszert is állandó változásra készíti. A nyílt, morfogenetikus rendszer egyre érzékenyebben reagál a megváltozott társadalmi-politikai feltételekre, a mind sokrétűbb környezeti viszonyokra. Az új körülmények között a rendszer új stratégiára kényszerül: önszervezésre, tanulásra, a „nyitás befelé” stratégiájára. A rendszer kimenetén újszerű termék jelenik meg: az önmaga által átalakított rendszer (Hajnal Albert: *A modellek modellje. Az interdiszciplináris szemlélet problémái. Rendszerkutatás. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1973. és B. G. Judin: *Probleme metodologice ale cercetării sistemelor cu autoorganizare. Metoda cercetării siste-*

mice. București, 1974). Ez az egyensúlynál magasabb rendű viselkedés (E. Sz. Markarjan aktivitásnak nevezi), melynek során az adaptálódás maga is adaptálódik.

Az a közgazdász, aki a gazdaságot állandó, statikus, egyensúlyi modellel próbálja magyarázni, tehetetlenül áll a döntések egyre növekvő kockázatával, a hosszútávú tervezés imperatívuszaival szemben. Az anti-equilibrium gondolkodásmódja valóságosabb: egy ellentmondásokkal, érdekkollíziókkal, konfliktusokkal terhes dinamikus fejlődés rendszermodelljét igéri. Kornai rendszermodellje kétségkívül a legmagasabb elméleti csúcsokra tör, bár közgazdasági tekintélyét inkább azzal vívta ki, hogy le mert érdekeskedni a „lapályra”, felül merre vizsgálni a hagyományos közgazdaságtan közhelyeszerű előfeltevéseit. Más kérdés, hogy közben az általános egyensúlyelmélet gondolati konstrukcióit is földig rombolta (Ivanciu Nicolae-Văleanu: *Prefață. Anti-equilibrium*. București, 1974).

Az egyensúly-hipotézis legfőbb hibája az, hogy nem igaz. Már csak azért sem, mert az önszervező rendszerek legfőbb dimenzióját, az időt kapcsolja ki, amikor a gazdaságra mint stabil, időben tartósan változatlan, harmonikus egyensúlyban levő rendszerre gondol. Úgy tűnik, az egyensúlyelmélet közgazdászainak mégis vannak lelkiismereti problémáik. „Inkább legyen egy rossz modellünk, mint semmilyen” — tudományuk elmaradottsága miatt érzett kisebbségi érzésük így védekezik, de azért megpróbálják a valósághoz közelíteni modelljüket. Újabban *dinamikus egyensúlyról* beszélnek. Mindez azonban mit sem változtat a lényegen, azon, hogy lemondanak a belső környezet megismeréséről, az Ashby-féle „fekete doboz” felnyitásáraól.

Ez azt jelenti, hogy az ember a „fekete dobozba” van zárva. Csak bemenetek, kimenetek és állapotok vannak; a közgazdász ahhoz a gépkocsivezetőhöz hasonlít, aki tudja, mi az összefüggés a gázpedál lenyomása és a gépkocsi sebessége között, de nem érdekli, mi történik a motorban (W. Ross Ashby: *Bevezetés a kibernetikába*. Budapest, 1972). Semmit sem mond az emberről egy pusztán összevont mutatók (nemzeti jövedelem, beruházás, fogyasztás) alapján szerkesztett modell, mely elvonatkotat a gazdaság belső szerkezetétől.

Az emberi-társadalmi szervezetek igazi bonyolultságát egyetlen tudományág sem tudja saját szemléleti szűrőin át visszaadni. A szaktudomány úgy egyszerűsít, hogy a rendszer részeit tovább nem bontható alkotóelemnek („fekete doboznak”) tekinti. Kornai a marxí módszerre alapoz, amikor a rendszer részeit nem alkotóelemnek, hanem olyan „elemi formának” tekinti, mely maga is rendszer. A nagy rendszer kis rendszerei éppúgy felbonthatók, mint ahogy Marx az adott gazdasági rendszer „elemi formájának” (alrendszerének) tekintett árut mint fizikai testet értékre és használati értékre bontotta „az egység megkettőződésének” elve alapján (N. N. Constantinescu: *Problema contradicției în economia socialistă*. București, 1973).

A „nyitás befelé” stratégiája egy repülőúthoz hasonlít. Nagy magasságból az egész országot áttekinthetjük (gazdasági rendszer). Lejjebb ereszkedve felismerhetjük az utak, vasutak, távvezetékek (a gazdasági rendszer elemeit összekötő áramlások) hálózatát. Ha még lejjebb szállunk, nemcsak a városok (gazdasági intézmények) különülnek el jól kivehetően, hanem az egyes háztömbök (gazdasági szervezetek) is. Végül leszáll a gépünk, és beléphetünk a repülőtéri központba vagy váróterembe (döntési folyamatok egy szervezetben belül). Egy ilyen hasonlatra nem azért van a közgazdásznak szüksége, hogy megértse velünk a rendszerelméleti gondolkodás lényegét, hanem hogy a gazdasági rendszer elemeinek elkülönítése, a rendszer mikrostruktúrájának leírása után a gazdasági rendszer működésére, a benne lezajló tényleges folyamatokra koncentrálhasson.

A „fekete dobozok” felbontása egyben az önátalakításnak is elengedhetetlen feltétele.

A társadalomtudományokban egy autentikus társadalmi öszkép, struktúra kialakításához a kutatóknak szükségképpen le kell ereszkednie az osztályszerkezet képletétől a csoportok (a nagy-, közép- és kicsocportok) szintjére, figyelemmel tartva a különböző rétegződéseket, érdekcsoportosulásokat. A közgazdásznak is szükségszerűen ki kell szélesítenie azt a képet, amelyet eddigi szegényes elképzelései alapján a gazdasági rendszerről kialakított. Nem elegendhet meg azzal, hogy felsorolja az ágazatokat, az iparágak és alágazatok összességét, de még azzal sem, ha mélységben megjelenik lelki szemei előtt a két alapvető gazdaságirányítási szint, a minisztériumok és a termelőegységek szintje. Ezek mélyére kell hatolnia, ezek belső mechanizmusát is uralnia kell.

Kornai tehát más szempontok alapján bontja a rendszert alrendszerre: elválasztja a reálfolyamatokat a szabályozási folyamatoktól. A gazdasági rendszernek és alrendszerének ez a *dualisztikus* leírása kétségkívül emlékeztet arra, ahogyan

Marx megkülönböztette a termelőerőket a termelési viszonyoktól. Marx nem adott kimerítő definíciókat, de a termelési viszonyok fogalmkörébe nyilvánvalóan beletartoztak az emberek közötti hatalmi-politikai és tulajdonviszonyokat. A reálszféra (termékcáramlás) és a szabályozási szféra (közlésáramlás) elkülönítése lehetővé teszi, hogy felnyissuk mind a termelői szervezet (vállalat), mind a fogyasztói szervezet (háztartás vagy szintén vállalat) „fekete dobozát”.

A termékcáramlás leírásában és tanulmányozásában már eddig is igen fontos eredmények születtek. A Leontief-féle ágazati modellek, a gráfelmélet alkalmazási lehetőségei bizonyítják, hogy megfelelő eszközök állnak e téren a közgazdász rendelkezésére. Az eddigi kutatások tehát elsősorban a reáltevékenységek szférájára szorítottak, pusztán az árjellegű kötéseket vették figyelembe. Márpedig ez a kép igen hiányos. A bonctanórák szemléltetőeszközeire emlékeztet, mely az idegrendszer létezésétől elvonatkoztatva csupán az izomrendszert és a véredényhálózatot tünteti fel. Az igazság az, hogy a közlésáramlás bonyolult rendszere és az ennek megfelelő szabályozási tevékenység jóval fontosabb szerepet játszik, sem hogy modellkészítéskor megfeleldkezhetnénk róla. A szabályozási szféra vizsgálata világít rá a gazdasági rendszert behalózó jogi (hatalmi) alá- és fölérendeltségi viszonylatra vagy a pusztán csak az adott-kapott információk nélkülözhetlenségét alapuló ún. közlésmonopólium szerinti függőségi viszonyokra (például piacukató intézet—termelővállalat viszonya).

A szabályozási szféra rendszerelméleti leírásának eddigi legnagyobb fegyverténye a szabályozás többszintűségének a felismerése. Az árinformáció önmagában semmit sem mond a gazdasági élet egészéről. Annyira összetett ma már a közlési struktúra, hogy nem tekinthetünk el a közlés egyéb típusaitól. A pénzmozgás például a termékek fölötti rendelkezési jogról nyújt információt. A nem árjellegű közlések a termelésre, beruházásra, műszaki újításra vonatkozó számtalan információt foglalnak magukban. Ilyen információ lehet egy vállalat megbízhatóságának „hire”, a gazdaság várható helyzete, a külföldi piacok várható alakulása stb.

A többszintűség problémája már rég megjelent az utas nélküli úrhajók szabályozásában, a biológiában vagy a szociológiában, csak a közgazdaságtan ragadt meg a születésekor fennálló gazdasági viszonyokban. A XIX. század elején még valóban „szabadverseny” s ezen belül a horizontális közlésáramlás uralkodott. Ma már a tervezés szükségletének előtérbe kerülésével, a szabályozási rendszer szintjeinek differenciálódásával a vertikális közlésáramlás játszik egyre nagyobb szerepet. A „fönt” és „lent” mindjobban eltávolodott egymástól, a szervezeten belül nőtt a munkamegosztás, a különböző szabályozási funkciók ellátása szervezeten belül mindinkább elkülönült egymástól.

A nem egyensúlyi rendszerelmélet megközelítési módja lehetővé teszi a termelés és a szabályozás dologi és emberi oldalának, ezek bonyolult kölcsönhatásának feltárását. A közgazdász emberszemlélete végleg szakít a taylorizmus atomisztikus és mechanikus emberképével, és a *human relations* iskola harmonikus csoportviszonyokra koncentráló törekvéseivel.

A valóságban minden gazdasági szervezetben (vállalat, háztartás) konkrét emberek dolgoznak és fogyasztanak sajátos viszony-, magatartás- és motiváció-rendszerekkel. Egy vállalatban belül minden egyes részleg, osztály (termelési részleg, adminisztratív osztály) sajátos munkamotivációval, sajátos érdekekkel rendelkezik. A műszaki-fejlesztési osztály például új gyártmányok, technológiai folyamatok bevezetését szorgalmazza, nemcsak a velejáráó anyagi-erkölcsi jutalomért, hanem mert ez a munkamegosztásban betöltött szerepköre. A termelési részleg vezetésének szemszögéből egy új gyártmány, új technológiai folyamat kikísérletezése szervezési gondokkal, többletmunkával jár. A termelés közvetlen irányítójának az az érdeke, hogy a termelés legyen folytonos, nyugodt, legyen mindig anyag, munkaerő, legyen mód a nyugodt karbantartásra.

A vállalatban belül azonban nemcsak munkamegosztáson alapuló ellentmondások vannak. Van az ellentmondásoknak egy olyan típusa, mely a termelésben és elosztásban nyilvánul meg, mégpedig a gazdasági ösztönzők működésében (N. N. Constantinescu: *Problema contradicției în economia socialistă*. București, 1973). Konfliktusba kerülhet például a mester a dolgozókkal, ha közvetlen felettesei túlzott elvárásait kénytelen megkövetelni tőlük.

Az általános egyensúlyelmélet, mivel „fekete dobozként” kezeli a gazdasági szervezetet, elvonatkoztat belső ellentmondásaitól, és már csak a kész kompromisszumot írja le.

A nem egyensúlyi rendszerelmélet külön-külön alrendszerekben reprezentálja az ellentmondásokat. Így le tudja írni az egyének, embercsoportok, rétegek és

osztályok közötti valóságos érdekellentéteket és tranzakciókat. Áttetszővé válnak a valódi alá- és fölérendeltségi viszonyok, a közlésáramlás „nemhivatalos” csatornáit, a döntéshozók és a döntés valóságos hatalmi viszonyait.

A közgazdász többé nem esik bele a közgazdasági gondolkodás hagyományos hibájába, mely a közgazdasági elméletet mindaddig a döntésmeléttel keverte össze. A döntésmélettet nem érdekli, hogy a döntési modellben leírt szituáció megfelel-e a valóságnak, csak azzal törődik, hogy modellje megfeleljen a logikai ellentmondásmentesség követelményének. Ha a közlési struktúra összetettsége növeli a döntés kockázatát, ha nő a bizonytalanság, a döntésmélet képviselője ezt a szituációt is adottnak fogadja el. Nem azt kérdezi, miként lehet a bizonytalanságot csökkenteni, hanem hogy az adott bizonytalanság mellett mi legyen az optimális döntés.

A bizonytalanság azonban nem más, mint információhiány. A bizonytalanságot tehát információszerezéssel csökkenteni lehet. Ezért kell felnyitnia a döntéshozónak a szabályozási alrendszer „fekete dobozát”. Nem azt kérdezi tehát, mi az optimálisan egyszerű közlési struktúra, hanem hogy mi a közlési struktúra összetettségének alsó és felső határa.

A valóságban a gazdasági rendszer és ennek bármelyik alrendszere számára a cél nem annyira az optimalizálás, mint az, hogy elérjen bizonyos aspirációs szintet, bizonyos célkitűzéseket, de közben ne lépjen túl meghatározott korlátokat (amelyek a kialakult belső kompromisszum megbomlásához vezetnének). Nem csupán a nyereség volumene esik latba, hanem a belső körülmények biztosítása, emellett számos olyan külső tényező, mint a biztonságos fejlődés követelményei, a fölérendelt szervek, a közvélemény, a környezet elvárásai, különböző érdekcsoportok közötti ellentmondások.

A döntési folyamat sztochasztikus jellegű, mivel a tényleges döntésnek — pl. egy vállalat nagyságának vagy elhelyezésének az eldöntésekor — igen sok tényezővel kell számolnia. Külső tényezők: a technikai fejlődés, a nemzetközi helyzet, a nemzetgazdaság pillanatnyi helyzete, az aktuális környezetvédelmi feladatok. Belső tényezők: a döntéshozó relatív helyének változása, a társadalmi és családi helyzetében, jövedelmében bekövetkezett változások. A döntéshozót ezenkívül befolyásolhatja mások véleménye (a közvélemény), amely a tömegkommunikációs eszközök révén, szakmai továbbképzés során vagy személyes érintkezésben jut el hozzá. Egy, a döntőbizottságban történt személycseré jelentős mértékben megváltoztathatja az alternatívák megítélését. Meghatározó lehet az erőviszonyok eltolódása az intézményen belül. A döntési preferenciák mindig az éppen létrehozott kompromisszumon belüli erőviszonyokat tükrözik.

A szabályozási alrendszer „felnyitása” megoldja a piacgazdaság vagy központi terverirányítás hamis dilemmáját. Valójában két, egymást kiegészítő szabályozási alrendszerrel van dolgunk. A piac a szabályozási szféra része, olyan alrendszer, amelyben a vevő és eladó közvetlen informatív kapcsolatban áll egymással, és vízszintes közlésáramlással megegyezik a reáltermék átadásában. A piac rövidlátó és önző. A piac résztvevői mindig utólag és saját kárukon tanulnak. Ezért a piac meggondoltabb, felelősségteljesebb viselkedésre (döntésre) kényszerít. A másik szabályozási alrendszer, a tervezés tárgyilagosságabb, emelkedettebb, előbbre tekint. A tervezés résztvevői nem „a saját zsebükre” döntenek, ezért meggondolatlanabbak. Viszont a tervezésnek módjában áll papiroson kísérletezni, vitatkozni, alkudozni. Egymagában sem a piac, sem a tervezés nem képes megbízhatóan ellátni a modern gazdasági rendszer szabályozását. A kettő együtt viszont megsokszorozott információt.

A szabályozási alrendszer „felnyitása” azt jelenti, hogy a döntést megfigyelési folyamatként kezeljük, melynek célja információszerezéssel minél jobban beszükíteni a döntés sokkal homályosabban előrejelezhető, olykor kévsé és áttételeken át érvényesülő társadalmi, emberi következményeit. A *humán dimenzió* felismerése és optimalizálása olykor sokkal fontosabb, mint a higgadt gazdasági optimum megállapítása. Ezt ma tudjuk igazán értékelni, mikor az ökológiai válság következtében világszerte előtérbe kerültek az emberi élet minőségi mutatói (Peter F. Drucker: *Rolul conducerii în lumea modernă. Problemele actuale ale conducerii întreprinderii*. București, 1973).

Az ökológiai, ökonomiai és szociológiai szemlélet egymásba hatolásának vagyunk ma szemtanúi. Talán el lehet nézni a közgazdásznak, hogy a humán dimenzióval bővült gazdaság szemléletét esetleg környezetgazdaságtannak nevezi. Ez nem változtat azon a tényen, hogy az emberközpontú gazdaság szemlélet nem gazdaságközpontú emberszemlélet. A közgazdász tehát nem elégszik meg annyival, hogy ezután a vizet és a levegőt is a gazdasági érték kategóriák közé sorolja, és mint erőforrásokkal számoljon velük. Az új szemléletmód többé nem a szükségletekből

indul ki, nem a fogyasztás várható szerkezetéből, s nem pénzben és árban méri az életszínvonalat, hanem a környezetvédelem hatékonyságát szem előtt tartva, az élet minőségi elemeire összpontosít.

E felismerés, e szemléletmód felé tette meg a döntő lépést az általános egyensúlyelmélet elmélyült bírálata. A közgazdaságtan döntő lépése tehát nem az, mint egyesek állítják, hogy új szemléletmódjával egyesíteni tudja a kibernetikát a vezetéstudománnyal és a rendszerelemzéssel-rendszertervezéssel (Gh. I. Boldur: *Analiza și proiectarea sistemică — procedeu practică în perfecționarea activității social-economice. Revista economică, 1974. 10.*), hanem hogy a rendszerszemléleten belüli újítással, az általános rendszerelmélet és a társadalomtudományok legújabb eredményeinek továbbgondolásával igazán emberközelibe került. Elsősorban azzal, hogy megtalálta az ember helyét mind a reál-, mind a szabályozási szférában, felismerte az érdekkonfliktusok, a magatartási hagyományok és a politikum aktív szerepét a gazdasági rendszer működésében.

Rugalmas intézményekre, aktív önszervező rendszerekre van szükségünk a jövő gazdasági-társadalmi problémáinak megoldásához. Ehhez az kell, írja Mircea Malița *Ideii în mers* (București, 1975) című könyvében, hogy „a csontrendszerrel az idegrendszerre tegyük át a hangsúlyt”. Az információk pontos és gyors áramlása a piramis alakú szervezeteket úgy alakítja át, hogy a piramis csúcsa és alapja, a döntés „fent”-je és „lent”-je közelebb kerül egymáshoz. Ehhez azonban nem elég, hogy a közgazdász pszichológus, szociológus és ökológus is legyen egy személyben. Ehhez politikussá is kell válnia.

KÁDÁR JÁNOS

MOST

Lám,

Szentgyörgy-napja elmaradt,
és nem rúghatjuk le a cipőt.

Legelhet kedvére az állat, ügyeetlen;
és nem szólnak ránk,
hogy járjunk csak az ösvényeken.

Fázunk.

Az erdőben nem megyünk nyomdokon,
de egymást fogva,

és ha nem lehet,

hát néhány lépésre

társul szegődik egy-egy fa, és vezetőnek,
míg újra fölleljük egymást,
szemmel, kézzel.

Gyerek-zöld, alig-alig lomb

próbálja fönn a hangot,

de nem indul csak sápadt suttogás,

szelid eső-nesz.

Békés világ.

De látszik,

hogy járt erre a rontás;

roskadt koronák lógó száraz ága

kutat valamit a tavalyi avarban.

Nagyidő emléke:

kifordult gyökér hámlik.

És itt,

földrőlünk egy-tönkből nőtt

két fiatal fa huzalkodik magasra.

Az egyik erős heggel nőtte körül

a másik ágát,

és úgy engedti tovább,

— a fény felé —

mint sajátját.

Így nő körül engem a karod;

így nő körül téged a karom;

így nő körül

a társaknak született föld.

Úgy engedsz tovább,

mint a tiédet;

úgy engedlek tovább,

mint a magamét;

a föld

— a társaknak született —

úgy enged tovább,

mint az övéit.

Talán nem is fázunk

ebben a tavaszban.